

İKTİSAT TARİHİ KAVRAMI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER*

Arş. Gör. Murat Koraltürk

"Okumayı yazmayı öğreten ilkokul öğretmenim
Cülseren Aykurtalp'ın değerli anısına..."

"Geçmiş tanım gereği artık hiçbir şeyin değiştiremeyeceği bir veridir.
Fakat, geçmişin bilgisi sürekli olarak değişen ve mükemmelleşen,
gelişme halinde olan bir şeydir"

Marc Bloch

1. Tarih Kavramı

1.1. Tarihin Tanımı ve Konusu

Tarih kavramının ele alındığı, konu edildiği hemen her yazıda veya söyleşide, söze tarihin tanımı yapılarak girilir. Burada da önce tarihin tanımına değinilecektir. Ancak okuyucu altını çizebileceği, formüle edilmiş bir tarih tanımı bulamayacaktır. Yapılacak tanımlar, yapılmış olanlar gibi tarihin doğası gereği, zaman içinde anlamlarını yitirmeye mahkumdur. Annales Okulu'nun kurucularından Lucien Febvre, bütün tanımların bir hapisane olduğunu ve bilimlerin de insanlar gibi önce özgürlüğe gereksinim duyduklarını belirtir ve tarihi tanımlama ile ilgili kuşkusunu "...Tarih tanımlamak? Ama hangisini? Hangi zaman ve uygarlık çerçevesinde?...Tanımlamak, tanımlamak: fakat en doğru, en özenle düşünülmüş, en titizlikle kaleme alınmış olan tanımlar, her geçen saniye kendilerinin dışında, tarihin gelişimine yönelik bir engel oluşturmuyorlar mı?..."² sözü ile ifade eder. Tarihi tanımlamak, sürekli gelişme, değişiklik ve hareket halinde olan, çok boyutları bulunan toplumsal yaşantıyı, bir klişenin dar sınırları içine hapsetmek olur. Bu nedenle tarihin tanımı nedir türünden sorular yerine, tarihin konusunun ne olduğu ve ilgi alanının sınırları üzerinde durmak daha doğru ve yararlı olacaktır.

Geçmiş yorumlamada, yani tarihi ele alışta, geçmişten günümüze insanların düşünce yapılarını ve dünyalarını ören dinler, ideolojiler ve hatta bütün tabular belirleyici olmuştur. Tarih, yüzyıllarca topluma egemen olan güçlerin etkisinde ve çıkarna, olduğu gibi değil, olması istendiği gibi yazılır.

Yakın zamanlara kadar Batı'da tarih, başta devletin ve egemen sınıfların serüvenlerini konu edinen, öyküleştiren bir yazın türü olarak gelişim gösterir. Tarih, yüzyıllarca siyasi otoritenin, hanedanların, üretim faktörlerine sahip veya bunları yönlendirebilen kesimlerin, varlıklarını meşru kılmak üzere bir araç olarak kullanılır. Batı'da tarih, bu niteliğini kesin olarak sanayi devrimi ve sanai kapitalizmin gelişimi, burjuvazinin yükselişi, monarşinin yerini parlamenter monarşiye bıraktığı bir dönemden

yitirmeye başlar. Bu süreci İngiliz tarihçi David Thomsen "...bu demokrasinin bir gereği idi."³ diyerek nitelendirir.

Tarihçinin halkı, toplumu keşfi, demokrasinin egemen ideoloji haline gelmesi ile paralellik gösterir. Tarihin bu dönüşümü sonucu toplumsal ve iktisadi tarih gelişir. Bu "yeni tarih" in odak noktasında insan vardır. Yeni tarihçiliğin en büyük mimarlarından Marc Bloch'un da, tarihi zaman içinde insanların bilimi olarak nitelendirmesinde, herhalde tarihte insan unsurunun yüzyıllarca gözardı edilmiş olduğunu düşünmüş olması etkili olmuştur.⁴

Tarih biliminin XX. yüzyılda geçirdiği büyük değişimde etkin bir rol oynamış olan Annales Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden Fernand Braudel'in "...tek bir tarih, tek bir tarihçilik mesleği değil de; meslekler, tarihler, bir meraklar, görüşler, olanaklar toplamı vardır, bu toplama yarı başka meraklar, başka görüşler, başka olanaklar katılacaktır..."⁵ sözü, tarihin ilgi alanı, konusu ve tarihçinin ufkundaki genişleme ve değişimi yansıtmaya açınsından dikkat çetiricidir. Tarihin ilgi alanının genişlemesinde diğer sosyal bilimler ile ilişkisi etkili olduğu gibi bu genişleme, diğer sosyal bilimler ile ilişkiyi de zorunlu kılar.

1.2. Tarih Bilinci

Tarih bilinci geçmişin önemsenmesidir. Geçmiş önemli insan için yaşamsal bir zorunluluktur. "Geçmişin önemli sayılması inancı o denli evrenseldir ki öyle olmadığını tartışmak uygun düşmez..."⁶ diyen D. Thomsen, geçmiş öğrenmenin ve bilmenin önemini ise "...Modern biyoloji ve psikoloji, yetişkinlerin yapılarını ve davranışlarını iyice anlayabilmek için o kişilerin, bebeklik ve çocuklukta geçirdikleri olayların bilinmesinin önemini göstermişlerdir. Hiç şüphe yoktur ki geçmişin bilinmesi toplumlar için önemlidir; toplumların gelenekleri, kalıtımla ulaşan davranışları, yasa ve kurumları, ancak daha önceki tarihleriyle açıklanabilir..."⁷ diyerek belirtir.

Tarih, yalnızca geçmişin incelenmesi ve tarihçi de yalnızca geçmiş sorgulayan kişi değildir. Geçmiş ve bugün arasındaki ilişki, tarih yalnızca geçmiş konu edinen bir disiplin

olmaktan çıkarır. Tarihin kazandığı bu yeni boyutu F. Braudel "...Tarih bir süre diyalektiktir; onunla, onun sayesinde toplumsalın ve böylece geçmişin ve tabii gene böylece şimdinin incelenmesidir, çünkü bunları birbirlerinden ayırmak mümkün değildir..."⁸ diyerek ifade eder. F. Braudel'den önce M. Bloch, tarih bilincinin gerekliliğini şimdiki geçmişle anlamak ve geçmişi şimdiyle anlamak biçiminde vurgular⁹.

2. Tarih ve Disiplinlerarası İlişki

2.1. Bilim ve Doğa Bilimi-Toplumsal Bilim Ayrımı

Bilimi en yalın bir biçimde tanımlamak gerekirse "...Bilim gerçeği (ya da "doğru"yu arama etkinliğidir..."¹⁰ veya "...Doğru düşünme, sistematik bilgi edinme sürecidir..."¹¹ Bilimi niteleyen bazı özellikleri vardır. Bunlar kısaca, olgusalılık, objektiflik, eleştirelilik, genelleycilik, seçicilik, kanıtlayıcılık ve doğru ölçme olarak ifade edilir.¹²

Bilimin bu özellikleri mutlak bir biçimde matematik ve fizik gibi doğa bilimleri için geçerlidir. Doğa bilimleri ile "...insanların kendi aralarındaki ve nesnelere alakaların, ayrıca bu alakalardan doğan eserleri, müesseseleri ve münasebetleri ilgilendirdiği ölçüde, araştırma konusu muhtelif beşeri faaliyetler olan..."¹³ toplumsal bilimler arasında ayırım vardır. Doğa bilimleri ile toplumsal bilimler arasındaki ayırım gözlem kaynağındaki farklılık; deney sorunu, tarihsel kapsamın önemi; ekonomik kurumlar ve davranışların tarihsel olarak değişimi, insanın birşeyler istemesi ve amacı olması; insan pasif bir varlık olmaması, anlamak ilkelerinde ortaya çıkar.¹⁴

Toplumsal bilimler, toplumsal yaşantının türlü yönlerinin, dayandığı ilkeleri ortaya koyan disiplinler bütünüdür. İnsan ve insanın oluşturduğu toplumun çok renkliliği, birbirlerinden ayrıldıkları noktalar, toplumsal bilimlerde, doğa bilimlerinin temel özelliği olan her yerde ve her zaman geçerli yasaların varolmamasının başlıca nedenidir. Doğa bilimine yapısal olarak en yakın toplumsal disiplin olan iktisatta ortaya konan yasalar bunun açık kanıtlardır. Örneğin bir malın fiyatının düşmesi halinde o mala olan talebin artacağı aynı malın fiyatının yükselmesi halinde ise talebin azalacağı, fiyatı artan malın arzının da artacağı, fiyatı azalan malın arzının da azalacağı yönündeki gözlemler, iktisatta, arz ve talep yasası olarak ifade edilir. Ekonomik yaşamda, üreticilerin ve tüketicilerin bu yasaya rağmen de üretim veya tüketim faaliyetleri içinde buldukları görülür.

Yani arz ve talep yasası, suyun 0 C' de donması gibi her yerde ve her zaman geçerli bir yasa değildir. Bir genel eğilimi ifade eder. Doğa bilimleri ile toplumsal bilimler arasındaki temel ayırımı yansıtan bu farklılık, toplumsal bilimlerde yöntem konusunun tartışılmasında etkili olmuştur. Daha uzun bir sürü toplumsal bilimlerde yöntem sorununun araştırmacıları uğraştıracağı anlaşılmaktadır.

2.2. Tarih ve Toplumsal Bilimler

Toplumsal bilimler, toplumsal yaşantıyı her yönü ile ele alan disiplinlerdir. Toplumsal yaşantının bu çok yönlü yapısından dolayı toplumsal yaşantının, toplumsal disiplinlerden herhangi birisine konu olan bir yönünü, diğerlerinden soyutlayarak ele almak, toplumsal disiplinlerde bilimsel sonuçlara ulaşmanın önündeki en büyük engeldir. Bu, disiplinlerarası ilişki ve işbirliğini zorunlu kılar.

Toplumsal bilimler açısından ulaşılan önemli bir aşama olan disiplinlerarası ilişki ve işbirliği, örneğin sosyoloji açısından bakıldığında zaman; toplumsal olguların gereği gibi değerlendirilmesinde tek başına soyut kalan sosyolojinin, tarih ile ilişkiye girmesi gerektiği. Toplumsal gerçeklerin bir süreç içinde incelenmesinin yöntem açısından, sosyolojinin temel özelliklerinden birisi haline gelmesinin de sosyolojinin tarih ile ilişkisini zorunlu kıldığı ortaya çıkar.¹⁵

Annales Okulu, tarihin diğer disiplinler ile ilişkisi açısından öncü ve örnek rolü oynar. Tarihin diğer disiplinler ile alış verişini ve kazanımlarını F. Braudel "Tarihin bu son yılları boyunca komşularının kazanımları ve gıdalarıyla nasıl zenginleştiğini açıklamak için örnekleri arttırmaya gerek yoktur. Tarih kendine gerçekten yeni bir beden inşa etmiştir"¹⁶ diyerek belirtir. F. Braudel, tarihin diğer toplumsal disiplinlerle ilişkisindeki başarısının nedenini ise "...Eğer deyim yerindeyse, tarih toplumsal bilimin en az yapılanmış, bu yüzden de en esnek ve en açık disiplinlerinden birisidir..."¹⁷ sözü ile ifade eder.

Toplumsal bilimlerde konuların ele alınmasında tarihsel boyutun gözönüne alınması, bilim adamının tarihten yararlanması zorunluluğunu ortaya koyar. Tarihçi ise diğer disiplinlerin ışığında, olayları ve kurumları meydana geldikleri, etkin oldukları dönemin koşulları ve ölçülerinde değerlendirebilir.¹⁸

Tarihin diğer disiplinler ile ilişkisi, tarihinin psikolog veya sosyolog olmasını gerektirmez. Ancak toplumsal bilimlerin hangi dalında olursa olsun sosyal bilimcilerin bazı ortak kavram, değer ve ölçülere sahip olmaları

gerekir. "...tarihçi ile sosyal bilimciler bir yerde buluşmalı ve bağdaşmalıdır".¹⁹

3. İktisat Tarihi Kavramı

3.1. İktisat Tarihinin Konusu

Tarihin geçen yüzyılın sonlarından bugüne uzanan gelişiminde en önemli oluşumlardan birisi iktisat tarihi disiplininin doğmasıdır. 1892 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Harvard Üniversitesi bünyesinde Sir William J. Ashley için ilk kez bir iktisat tarihi kürsüsü kurulur. Bu, iktisat tarihi çalışmalarının bir akademik kurum çatısı altında yapılması yönündeki ilk adımdır.

İktisat tarihi, doğduğu dönemde bugünkünden farklı bir misyon üstlenir. Sınai kapitalizmin geliştiği ortamda, bu gelişimi analiz etme gereksiniminden ve varolan iktisat yöntemlerinin yanında, iktisadi kavram ve kurumları tarihsel malzeme ve sorgulama yoluyla ortaya koymak çabasının ürünüdür. Alman Tarihçi Okulu'nun öncülüğündeki bu girişim başarıya ulaşmaz. Klasik iktisatı ikame edecek veya alternatif olacak ilkeler geliştirilemez. Ancak bu girişim, geleneksel tarih anlayışının aşınmasında ve dolayısıyla iktisat tarihi disiplininin gelişiminde çok önemli bir adım olur. "...iktisat tarihinin aynı bir disiplin halinde gelişmesini bir bakıma iktisatçıların başarısızlığına borçluyuz"²⁰ denebilir.

İktisat tarihi hemen bağımsız bir disiplin haline gelmez. "...tarihçilerin, iktisat tarihini çok uzun bir süre iktisat biliminin bir dalı saymaları ve bazı tarihçilerin hala bu inancı taşımaları, bazı iktisatçıların ise iktisat tarihini kendi başına bir bilim dalı olarak değil de teorik iktisat çalışmalarının gerçekler karşısında sınanmasına yarayacak tarihsel bilgi ve verileri toplayan bir yardımcı olarak görmeleri şimdiye kadar iktisat tarihinin yazılmasına karşı en büyük engeli oluşturmuştur..."²¹

İktisat tarihi, ne bilim olarak iktisatın tarihi ne de iktisadi olayların öyküleştirdiği bir bilim dalıdır. "İktisat tarihinin konusu, insan toplumunun maddi temellerinin gelişiminin incelenmesidir..."²²

3.2. Sonuç: İktisat Tarihinin Amacı

İktisat tarihinin amacı, konusu ile yakından ilgilidir. Konusu insan toplumunun maddi temellerinin yani üretim ve bölüşüm ilişkiler-

inin gelişiminin incelenmesi olan iktisat tarihinin amacını birkaç noktada toplamak olanaklıdır.

Birincisi, iktisat tarihi araştırmaları ile iktisatta ortaya konan kuramların sınanma ve ampirik verilerle desteklenmesi söz konusu olabilir. "Evrensel yasalara sahip olmak bilimsel olma çabası içinde önemli. Ama bu uğurda gerçeklikten vazgeçmek, giderek iktisatın tümünü yanlışlanabilirliği yadsınan bir kavram üzerine oturtmak bilimsellikle bağdaşmayacak bir şey...Hutchison...iktisatçıyım diyen herkesin kendini tartışmasız kabul etmek durumunda hissettiği rasyonalite kavramının ampirik çalışmalarla sınanması ve eleştiriye açılması gerektiğini vurguluyor...iktisatçıların çoğu, bu tür bir sorgulamanın iki değişik anlamda iktisatın sınırlarını zorlayacağını belirtiyorlar. İlk olarak sorulan soruların kapsamının genişlemesi, iktisatçıların bugün uğraşmadıkları çeşitli sorunlarla uğraşmaya başlamaları anlamında. İkinci olarak, iktisatın başka disiplinlerle daha sıkı bir işbirliğine girmesi, diğer sosyal bilimlerin bulgularını kullanması, yani disiplinler arası çalışmaların ağırlık kazanması..."²³

Bugünkü sorunların bir dönünün bulunması gerçeği, iktisatçıyı, tarihçiye iktisat tarihçisine gereksinim duyar hale getirir. İktisatın temel öğeleri olan varsayımların geçerliliği ancak tarihsel bir süreç içinde değerlendirilebilir.²⁴ Bu bağlamda iktisat tarihçisinin, iktisatçıya bulunduğu yere ne yoldan geldiğini gösterdiği söylenebilir.²⁵

İktisat tarihinin bir diğer amacı, sonucu ve katkısı geleneksel tarih anlayışının aşılması olmuştur. Tarihi, kişilerin, hanedanların ve devletlerin doğuşu, yükselişi ve çöküşünden ibaret sayan bir anlayışın yanında, tarihsel akışta ekonomik faktörlerin etkinliğini ön plana çıkaran, baskın değerlendiren bir anlayış gelişir. Bu gelişimde bilinçli veya bilinçdışı Marxist tarih anlayışının etkisi vardır.

Tarihin yorumunda ekonomik unsur önem taşır. "İnsanlığın geçmişini yönlendirmiş olan toplumsal dinamiklerin yakalanmasında, iktisat biliminin getirmiş olduğu çeşitli kavram ve analiz katkısı yadsınamaz".²⁶

Murat KORALTÜRK

Kısaltmalar

bs. baskı

çev. çeviren

der. derleyen

E.Ü.E.F. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

İ.Ü.E.F. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

M.E.B. Milli Eğitim Bakanlığı

nr. numara

O.D.T.Ü. Orta Doğu Teknik Üniversitesi

s. sayfa

Sa. sayı

T.T.K. Türk Tarih Kurumu

U.Ü. Uludağ Üniversitesi

yay. yayınları

Kaynaklar

Berktaş, Halil, Kabiliden Feodalizme, 2.bs., Kaynak yay., İstanbul 1988.

Bloch, Marc, Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum yay., Ankara 1985.

Braudel, Fernand, "Bloch, Marc", International Encyclopedia of the Social Sciences, Collier-MacMillan Publishces, London, 1972.

-----, "Febvre, Lucien", International Encyclopedia of the Social Sciences, Collier-MacMillan Publishces, London, 1972.

-----, Tarih Üzerine Yazılar, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge yay., nr. 52, Ankara 1992.

Buğra, Ayşe, "İktisadın Son Krizi Üzerine", İktisat, Sayı 269, (İstanbul 1987), s. 6-10.

Cezar, Yavuz, "İktisat Tarihi'nin Niteliği ve Eğitimdeki Yeri", İktisat, Sayı 254, (İstanbul 1986), s. 19-22.

Eren, Ercan, İktisatta Yöntem, U.Ü. Güçlendirme Vakfı yay., nr. 28, Bursa 1989.

Febvre, Lucien, "Başka Bir Tarihe Doğru", çev. İlhan Selimoğlu- Ali Boratav, Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde, der. Ali Boratav, Alan yay, nr. 47, İstanbul 1985, s. 50-68.

Freund, Julien, Beşeri Bilim Teorileri, çev. Bahaeddin Yedi yıldız, T.T.K. yay., VII. Dizi-Sa. 116, Ankara 1991.

İnalçık, Halil, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", Review, Vol. I, No. 3-4, (1978), s. 69-96.

Kılıçbay, Mehmet Ali, "Fernand Braudel", Tarih ve Toplum, Cilt V, Sayı 26 (Şubat 1986), s. 44-52.

Kurmuş, Orhan, Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu, Savaş yay., Ankara 1982.

-----, "Nicel İktisat Tarihi", İktisatta Kapsam ve Yöntem, Seçme Yazılar, der. Fikret Görün, O.D.T.Ü. yay., Ankara 1979, s. 74-81.

Oskay, Ülgen, "Sosyoloji ve Tarih", E.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi, Sayı 1, (İzmir 1987), s. 1-9.

Özbaran, Salih, "Tarihçilik Üzerine Bazı Çağdaş Görüşler", İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, Sayı 32, (İstanbul 1979), s. 587-607.

Öneri, C.1, S.2

Sahillioğlu, Halil, "İktisat Öğretiminde İktisat Tarihi", Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine, der. Fikret Görün, O.D.T.Ü. yay., Ankara 1972, s. 134-138.

Thomsen, David, Tarihin Amacı, çev. Salih Özbaran, E.Ü.E.F. yay., nr. 20, İzmir 1983.

Türkdoğan, Orhan, Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi, M.E.B. yay., nr. 869, İstanbul 1989.

Yıldırım, Cemal, Bilim Felsefesi, 3.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.

DİPNOTLAR

* Bu makale, M.Ü. İ.İ.B.F. İktisat Bölümü'nde 1993-1994 akademik yılında yapılan staff seminerler dizisinde 15 Aralık 1993 tarihinde sunulan bildiriye dayanmaktadır.

¹ Fransız tarihçiler Marc Bloch ve Lucien Febvre'nin 1929'da Strasbourg'da yayımlamaya başladıkları tarih dergisi *Annales d'Histoire Economique et Sociale* (ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra *Annales Economies— Societes-Civilisations* adını alır.), XX. yüzyıl tarihçiliğine yeni bir yön veren Annales Okulu'nun kuruluşunda çok önemli bir adım olur. Bloch ve Febvre dışında çeşitli ülkelerde bir kısım tarihçilercede ilgi gören ve benimsenerek Annales Okulu adını alan akımın en temel özelliği tarihi diğer sosyal bilimlerle yakınlaştırmış ve işbirliğine sokmuş olmasıdır. Tarihi açıklamada bütün koşullar ve toplumsal ilişkileri dayanak almış, tarihçiliğe yeni ufuklar kazandırmış olan bu okulunun doğuşunu ve gelişimini, yine aynı okulun çok önemli temsilcilerinden olan Fernand Braudel XIX. yüzyılın sonlarında Fransa'da pozitivistimin can çekişmesine bağlar ve bu süreçte Annales'ten önce yayımlanan 1891'de P. Vidal'in kurduğu *Annales de Geographie*, 1896-1898'de Emile Durkheim'in kurduğu *Revue de Synthèse* gibi dergilerin bilim yaşamına katılmalarıyla önderlik ettiklerini belirtir. bkz. Mehmet Ali Kılıçbay, "Fernand Braudel", *Tarih ve Toplum*, Cilt V, Sayı 26 (Şubat 1986), s. 45. Bugün Annales dışında özellikle İngiltere'de benzer tarih anlayışı eğiliminde *Past and Present* adlı dergi yayımlanmaktadır. Annales'in Türkiye tarihçiliğine yansımaları ise başka araştırmaların konusu olmakla birlikte Halil İnalçık'ın bu konuda önemli bir etüdü vardır. bkz. Halil İnalçık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *Review*, Vol. I, No. 3-4, (1978), s. 69-96. Bloch ve Febvre'nin biyografileri için bkz. Fernand Braudel, "Bloch, Marc", *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Fernand Braudel, "Febvre, Lucien", *International Encyclopedia of the Social Sciences*.

² Lucien Febvre, "Başka Bir Tarihe Doğru", çev. İlhan Selimoğlu- Ali Boratav, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, der. Ali Boratav, Alan yay., nr. 47, İstanbul 1985, s. 55.

³ David Thomsen, *Tarihin Amacı*, çev. Salih Özbaran, E.Ü.E.F. yay., nr. 20, İzmir 1983, s. 45.

⁴ Marc Bloch, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum yay., Ankara 1985, s. 17.

⁵ Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge yay., nr. 52, Ankara 1992, s. 105.

⁶ D. Thomsen, *a.g.e.*, s. 4.

⁷ D. Thomsen, *a.g.e.*, s. 4-5.

⁸ F. Braudel, *a.g.e.*, s. 112.

⁹ M. Bloch, *a.g.e.*, s. 25-30.

- ¹⁰ Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, 3.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s. 17.
- ¹¹ Orhan Türkdoğan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, M.E.B. yay., nr. 869, İstanbul 1989, s. 13.
- ¹² C. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 19-23. O. Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 15-25.
- ¹³ Julien Freund, *Beşeri Bilim Teorileri*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, T.T.K. yay., VII. Dizi-Sa. 116, Ankara 1991, s. 1.
- ¹⁴ Ercan Eren, *İktisatta Yöntem*, U.Ü. Güçlendirme Vakfı yay., nr. 28, Bursa 1989, s. 30.
- ¹⁵ Ülgen Oskay, "Sosyoloji ve Tarih", *E.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 1, (İzmir 1987), s. 5.
- ¹⁶ F. Braudel, *a.g.e.*, s. 42.
- ¹⁷ F. Braudel, *a.g.e.*, s. 114.
- ¹⁸ Salih Özbaran, "Tarihçilik Üzerine Bazı Çağdaş Görüşler", *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, Sayı 32, İstanbul 1979, s. 604.
- ¹⁹ S. Özbaran, *a.g.m.*, s. 601-602.
- ²⁰ Yavuz Cezar, "İktisat Tarihi'nin Niteliği ve Eğitimdeki Yeri", *İktisat*, Sayı 254, (İstanbul 1986), s. 20.
- ²¹ Orhan Kurmuş, *Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu*, Savaş yay., Ankara 1982, s. 13.
- ²² Halil Berktaş, *Kabileden Feodalizme*, 2.bs., Kaynak yay., İstanbul 1988, s. 25.
- ²³ Ayşe Buğra, "İktisadın Son Krizi Üzerine", *İktisat*, Sayı 269, (İstanbul 1987), s. 9.
- ²⁴ Orhan Kurmuş, "Nicel İktisat Tarihi", *İktisatta Kapsam ve Yöntem, Seçme Yazılar*, der. Fikret Görün, O.D.T.Ü. yay., Ankara 1979, s. 75.
- ²⁵ Halil Sahillioğlu, "İktisat Öğretiminde İktisat Tarihi", *Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine*, der. Fikret Görün, O.D.T.Ü. yay., Ankara 1972, s. 136.
- ²⁶ Y. Cezar, *a.g.m.*, s. 21.